

IZ SREDNJOVJEKOVNE TOPOGRAFIJE KNINA

NIKOLA JAKŠIĆ
Filozofski fakultet u Zadru

UDK 949.713»04/14«
Izvorni znanstveni rad

Predmet ovoga rada je ubikacija castruma Lab koji je tokom 15. stoljeća bio sjedištem hrvatskoga vicebana i ubikacija položaja kninske katedrale građene u 13. stoljeću.

Jedan novoobjavljeni plan Knina što ga je izradio inženjer Alberghetti god. 1688, neposredno nakon mletačkog osvojenja ove tvrđave, bilježi imenu dvaju castela na tvrđavi. Veliki castel naziva se Icizar (to je najtvrdi i najstariji dio tvrđave), a manji se naziva »piccolo castello detto Lab«. Posve isti prostorni odnos ovih dvaju kaštela ucrtan je na karti sjeverne Dalmacije koju je još dvadesetih godina 16. stoljeća izdao Mlečanin M. Pagano. Na temelju tih dvaju izvora može se sa sigurnošću tvrditi da se castrum Lab nalazio na najvišoj i najjužnijoj točki brda Spas poviše Knina, tj. poviše mosta na Krki.

Drugi plan Knina iz prve pol. 18. st. donosi preciznu ubikaciju položaja kninske katedrale izgrađene 1272—74. Na toj je karti u okviru kninskoga podgrađa »borgo de Tina«, zabilježen objekat s legendom »Duomo dedicato a S. Gerolamo«. Taj je isti objekat na starijoj karti iz 17. st. zabilježen kao »altra moschea«. To odgovara jednoj starijoj vijesti po kojoj je kninska katedrala u tursko doba pretvorena u džamiju. Kninska katedrala iz 13. st. bila je, dakle, na mjestu jedne od dviju džamija u Kninu, i to one manje, smještene u središtu grada ispod bastiona Pisani. Time je potvrđena i pretpostavka S. Gunjače koji ju je, za razliku od svih drugih autora, tražio upravo na tom mjestu.

Historijska topografija Dalmacije anticipira čitavu množinu nepoznanica čije bi prvailno rješenje bilo od nemale koristi kako srednjovjekovnoj nacionalnoj arheologiji tako i povijesti. Ovom prilikom izdvajamo dva neobično važna toponima kojih je ubikacija poprilično diskutabilna i očekuje svoje konačno rješenje. Ovdje predložena rješenja odnose se na ubikaciju grada Laba koji je u XV st. bio sjedište hrvatskoga banovića i na ubikaciju kninske katedrale koja je usko vezana uz pojam i djelovanje hrvatskoga biskupa.

Lab i njegova ubikacija u hrvatskoj historiografiji

U historijskim izvorima XV st. često se susrećemo sa podatkom o gradu Labu. Grad Lab, Laab ili Labwar u najvećem se broju slučajeva spominje kao mjesto izdavanja isprava koje »vicebanus Dalmatie et Croatiae« upućuje kninskome kaptolu. Lab je stoga sigurno, kako pravilno zaključuje F. Šišić, bio u XV st. sjedište hrvatskoga vicebana ili, kako ga on radije naziva, hrvatskoga banovića.¹ Razumljivo je stoga da je poradi ovako apostrofirane važnosti toga grada hrvatska historiografija pokušala odgovoriti na pitanje gdje je stajao grad Lab. F. Šišić je problemu ubikacije Laba posvetio jednu posebnu raspravu i predložio svoje

¹ F. Šišić, »O sredovječnom hrvatskom gradu Labu«, *Buličev zbornik*, Zagreb, 1925, str. 578.

rješenje koje se razlikuje od ranijih mišljenja.² No najnovija hrvatska historiografija nije ga prihvatila.³

Prvu ubikaciju Laba predložio je R. Lopašić, a zatim i V. Klaić. Oni ga identificiraju s Lapcem koji bi trebao biti središtem plemena lapačkog u župi lapačkoj na gornjoj Uni.⁴

F. Šišić nije prihvatio ovakovu ubikaciju s obrazloženjem da u ispravama nema uopće traga gradu Lapcu, već samo plemenu Lapačkome u župi Lapačkoj.⁵ On pristupa problemu s mnogo znanstvene akribije i dolazi do posve drugog rezultata. U svojoj raspravi posvećenoj ubikaciji Laba F. Šišić donosi sve poznate mu dokumente u kojima se Lab spominje i pokušava na osnovi nutarnje sadržine teksta doći do pravilnog odgovora.

Prema Šišićevim navodima Lab se spominje u dvadesetdvije isprave u razdoblju od g. 1423. do g. 1494/95. Najstariji sačuvani podatak o Labu naknadno je otkriven u spisima šibenskog notara Slavogosta iz god. 1386. gdje stoji: »... Dragac et Vulch promisserunt et debent ire servire in castro Lab pro balestrarijs...«⁶ Petnaest isprava od dvadesetdvije, koliko ih F. Šišić navodi, spominju Lab isključivo kao mjesto izdanja isprave — »datum in Labwar«. To su isprave kod F. Šišića označene brojevima 1, 2, 3, 6, 8, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 19, 20, 21. Najstarija je izdana 1423, a najmlađa 1487. g. Sve su te isprave nalozi kninskome kaptolu za uvođenje u posjed određenih ličnosti i sve izdaje hrvatski banović — »regnum Dalmatie et Croatiae vicebanus«. Isprave izdaju sljedeći banovići: Martinus Suke 1423. g., Thomssa de Ladihowicz 1426. g., Domsa de Wladihouich 1429. g., 1432. g. i 1434. g., Ivan Miltinich 1435. g., Georgius de Byksad 1438. g., Thomas Tuerthkouich 1448. g., Thomas Boynichich 1453. g. (dva puta), Michael Stiphkouich 1468. g. i 1481. g., Andreas Damphi (banus) 1475. g. te Johannes Pechiban 1485. g. i 1487. g.⁷

Preostalih sedam isprava koje F. Šišić donosi pod brojevima 4, 5, 7, 10, 15, 18 i 22 spominju Lab u drugom kontekstu, i to u vezi s njegovim zalogom ili prodajom. U tim se ispravama grad Lab nikada ne pojavljuje sam već uvijek zajedno s nekim drugim gradovima u Hrvatskoj. Važno je podcrtati da se u svih sedam slučajeva zajedno s Labom spominje i Knin, sjedište hrvatskoga bana.⁸ Tako se u ispravama kralja Žigmunda

² Šišić, za razliku od ostalih autora, nije Lab smatrao gradom koji bi se imao nalaziti na području gdje je obitavalo pleme Lapčana.

³ S. Gušnjaka, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji*, IV, Zagreb, 1978, str. 394. ubicira Lab negdje u okolici Karina. Njemu je cilj odrediti položaj primorskih Lapčana za koje izričito tvrdi da su se nazvali po Labu. Ako je njegova ubikacija Lapca kao središta Lapčana i točna, to još uvijek ne znači da je time određena i ubikacija Laba, jer Lab i Lapac nisu jedno te isto kako ćemo u daljnjem tekstu nastojati pokazati.

⁴ R. Lopašić, *Bihac i bihaćka krajina*, Zagreb 1890, str. 48; V. Klaić, »Grada za topografiju ličko-krbavske županije u srednjem vijeku«, *Vjesnik Hrv. arh. društva*, N. S. VII, Zagreb 1904, str. 140.

⁵ F. Šišić, *op. cit.*, str. 580.

⁶ M. Zjačić, »Spisi šibenskog notara Slavogosta«, *Starine JAZU*, knj. 44, Zagreb 1952, str. 233.

⁷ F. Šišić, *op. cit.*, str. 577—580.

⁸ U dvije se isprave uz Lab spominje castrum Thwlen ili Thelen za kojega Šišić kaže da mu je položaj teže odrediti. Šišić, *op. cit.*, str. 578—579. Nama se čini da se u tom nazivu krije iskrivljena grafija za Knin (Tenin) u što ćemo se osvjedočiti u daljnjem tekstu.

iz g. 1430, g. 1431. i g. 1434. nabrajaju gradovi koje je kralj dao u zalog Nikoli Frankopanu. Ovi gradovi (*castra*) nabrajaju se sljedećim redom: Byhygii (Bihać na Uni), Zokol (razvalina Sokolac na lijevoj obali Une), Rypach (Ripač na Uni), Choka (na desnoj obali Une između Kulen Vakufa i Bilaja), Ermyn (na ušću Unca u Unu), Thininiense (kninski kaštel), Laab, Werhlichky (kaštel Prozor u Vrlici) i Oztrouicza (Ostrovica kod Bribira). Na osnovnu ove isprave u kojoj se gradovi nabrajaju u smjeru od sjevera prema jugu F. Šišić zaključuje da se Lab nalazio negdje između Knina i Vrlike.⁹ I preostale isprave indiciraju njegov položaj u blizini Knina Godine 1473. ban Mathko de Tallowec traži od Katarine Cetinske i njenog brata Jurja Frankopana da vrate gradove Thwlen, Laab i Ozterwicza.¹⁰ Godine 1454. predaje banovac Bojničić pod mletačku zaštitu »castello de Tnina et Lab sopra Zara«. ¹¹ Banović Bodor predaje »castra Thelen et Lab« banu Matiji Gerebu.¹² Lab se u historijskim izvorima spominje posljednji put 1494/95. g. »castrorum Tininiensis et Lab fecit«. ¹³

Uočavajući zakonitost po kojoj se Lab spominje često zajedno s kninskom tvrđavom i služeći se Žigmundovom ispravom u kojoj se nabrajaju gradovi što ih kralj daje u zalog Nikoli Frankopanu, F. Šišić zaključuje da se Lab nalazio nedaleko Knina, tj. između Knina i Vrlike. U tom se prostoru nalaze ostaci velike utvrde zvane »Glavaš«, pa se F. Šišić odlučuje za ubikaciju Laba upravo na tu poziciju.¹⁴

Lab i Lapaz na karti Pagana

Od vremena kada je F. Šišić pisao svoju raspavu prošlo je preko 60 godina. U međuvremenu smo postali bogatiji za par izvornih podataka koji pomažu preciznijoj ubikaciji Laba. Godine 1932. objavio je R. Almagià jednu kartu sjeverne Dalmacije koju je u trećem deceniju XVI st. izdao Mateo Pagano.¹⁵ Ova karta pod naslovom TVTO EL COTADO DI ZARA — E SEBENICHO ostala je neprimijećena i neiskorištena u domaćoj historografiji dok ju nije ponovno opisao I. Petricioli g. 1969, upozoravajući na na njenu izuzetnu vrijednost.¹⁶ Na karti su uneseni brojni topografski podaci, osobito gradovi i utvrde sjeverne Dalmacije. Posebno vjerno prikazani su Zadar, Šibenik, Nin, Novigrad i drugi gradovi. Sklonost ka shematiziranju osjeća se jedino u lijevoj gornjoj polovini karte gdje je prikazano područje Like i Krbave. Utvrde koje su zabilježene u tom prostoru dane su veoma shematski, uvijek na brdašcu poredane u pravilnom vodoravnom nizu. No na području zatvorenom Krkom i Zrmanjom prostorni su odnosi dosta vjerni, jednako kao i fizionomije gradova, pa je sva prilika da je autor sam rekognoscirao teren.

Na Paganovoj karti nalazimo topografske oznake Lab i Lapaz. Lab je naznačen u gornjem desnom dijelu karte u okolici Knina, koja je predočena prilično vjerno. Tu su pored Knina i Laba još Borgo de Tina,

⁹ F. Šišić, *op. cit.*, str. 581.

¹⁰ F. Šišić, *op. cit.*, str. 578.

¹¹ F. Šišić, *op. cit.*, str. 579.

¹² *Ibid.*

¹³ *Ibid.*

¹⁴ F. Šišić, *op. cit.*, str. 581. i dalje.

¹⁵ R. Almagià, »Su un antica carta della Dalmazia«, *Archivio storico per la Dalmazia* A. XIV, str. 533.

¹⁶ I. Petricioli, »Zoranićeve deželje na jednoj suvremenoj karti«, *Zadarska revija*, 5, Zadar 1969, str. 521.

Kapitul, Vrlika Oton i Bergane (Ivoševci) raspoređeni pravilno s obe strane gornjeg toka Krke.

Što se pak tiče toponima Lapaz on je naznačen u gornjem dijelu karte po sredini, bez susjednih bližih topografskih oznaka. Njegova pozicija gravitira prema onim djelovima karte koji su dani šematski. Zato se za njega može reći jedino da je smješten duboko u unutrašnjosti, negdje prema Uni. No takav nam je podatak sasvim dovoljan jer odgovara poziciji župe Lapačke na gornjoj Uni. Upravo su taj Lapaz Lopašić i Klaić identificirali sa Labom. Sada biva potpuno jasno da takova identifikacija ne stoji jer imamo dva grada, a ne jedan: Lab (negdje kod Knina) i Lapaz u župi Lapačkoj. F. Šišić je negirao postojanje ovoga Lapza na Uni ističući da se u izvorima spominje samo pleme Lapačko i župa Lapačka.¹⁷ Središte župe Lapačke je u XV st., kako on kaže, sigurno Rmanj na Uni.¹⁸

Lab na Alberghettievom planu Knina iz 1688. g.

Dana 11. rujna 1688. g. generalni dalmatinski providur Girolamo Corner šalje izvještaj u Veneciju o uspješno izvršenoj opsadi Knina koji je od toga dana prešao u ruke Republike sv. Marka. Među ostalim on spominje i plan Knina koji ima biti izrađen nakon opsade: »L'ingegnere Alberghetti rilerà un diligente disegno della piazza che sarà humiliato a vostra eccellenza e trassetterà anche l'inventario della polvere et altro sarà trovato nella medesima«.¹⁹

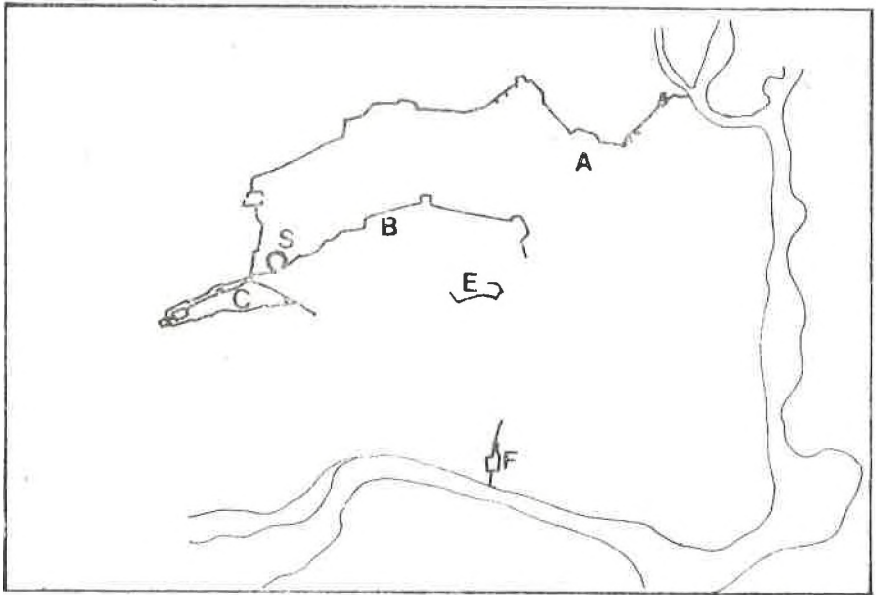
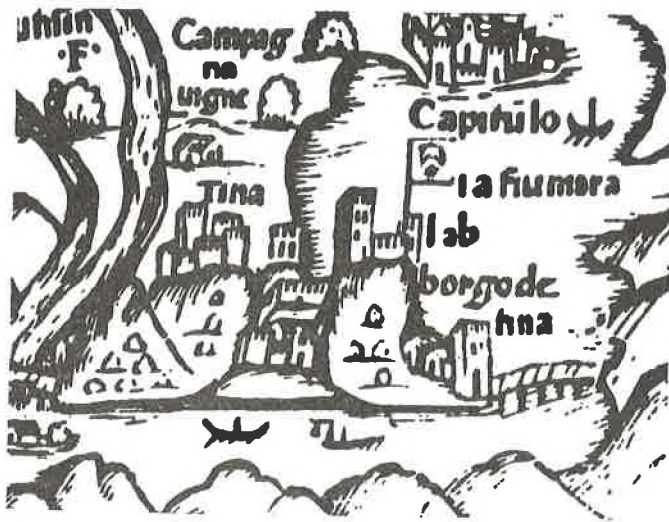
Karta ima 24 topografske naznake s legendama od A do & i 19 naznaka s podacima o rasporedu naoružanja i vojne opreme prilikom mletačke opsade Knina 1688. g. Velika tvrđava Knin sastoji se od dva castelluma, dva reda bedema i jedne zasebne utvrde-toretta. Dva castelluma, potpuno su odvojena, smještena su na najvišim točkama brda Spas i označena su simbloima »C« i »E«. Simbol »C« je u legendi »Castello maggore detto Icizar« (gornji grad, sjeverni najjači dio tvrđave), dok je »E« »Piccolo castello detto Lab«. Dva su castelluma udaljeni jedan od drugoga oko 100 venecijanskih koraka. Lab se nalazi na najvišoj točki brda na južnoj strani kompleksa kninske tvrđave. Sada biva posve jasno zašto se Lab u ispravama navodi uvijek zajedno s kninskim kaštelom (Tininiense). Lab ili Labwar i castrum Tininiense su dva jaka kaštela na istome brdu udaljeni jedan od drugoga oko 100 koraka, a Citta di Knin na Alberghettievom planu (kninsko predgrađe) smješteno je upravo ispod samoga Laba upravo onako kako je »borgo de Tina« nacrtano na prije spomenutoj karti Pagana. Pošto je na Paganovoj karti ova situacija crtana gledajući sa zapada, a ne sa istoka kako je donosi Alberghettijev plan, vidi se na njoj samo dio podgrađa na kranjem južnom dijelu varoši, kod mosta preko Krke.

Vratimo se stoga Paganu. Na primjerima gdje je moguće usporediti crteže gradova sa Paganove karte prema poznatom nam onovremenom njihovom izgledu, primjećujemo da je su dani dosta vjerno što je već I.

¹⁷ F. Šišić, *op. cit.*, 580.

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ Izvještaj Girolama Cornara objavljen je kod Boška Desnice, *Istorija kotarskih uskoka*, Beograd 1951, str. 242. Ovaj plan Knina koji je načinio Alberghetti čuva se u biblioteci Marciana u Veneciji, a nedavno ga je objavila B. Bezić, »Prilog poznavanju kninske tvrđave«, *Fiskovićevo zbornik II*, Split 1980, str. 137.

Crtež Knina i Laba na Paganovoj karti (gore) i Alberghettiev plan kninske tvrđave (dolje). C-Tina, E-Lab, F-Gradaz.

Petricioli istakao. Zato prenosim njegovu opasku prilikom objave: »Vo-deći računa kako su na njoj (karta Pagana) označeni npr. Zadar, Šibenik, Novigrad, Nin, Obrovac, Pag, Turanj, na kojima ćemo prepoznati sve karakteristike njihovih urbanih fizionomija možemo opravdano pretpostavljati da su i drugi gradovi, od kojih postoje samo ruševine ili tek neznatni ostaci reproducirani jednako toliko vjerno. Prema tome, Paganova bi karta mogla poslužiti kao svojevrstan historijski izvor za izučavanje starih gradova sjeverne Dalmacije i Like.«²⁰

Stoga valja podrobnije sagledati situaciju Knina i Laba na Paganovoj karti i uporediti je sa 150 god. mladom ali veoma preciznom situacijom Alberghettijeva plana. Utvrda Tina naslikana je kao skup viših i nižih pravokutnih zgrada na sjevernom dijelu kompleksa. To je »Icizar« Alberghettijeva plana. Južno je Lab. Sastoji se od dvije pravokutne kule povezane zidom. Sve građevine imaju krunište. U podnožju Laba je »borgo de Tina« označen sa dvije kućice koje izviruju iza brda. Tu je zatim most preko Krke i kvadratna kula u blizini mosta. To potpuno odgovara Alberghettievu planu Knina, gdje je ucrtan most na južnom dijelu grada (na istome mjestu gdje se nalazi i danas) te s kulom označenom simbolom »F«, za koju legenda karte kaže da se zove Gradac. Znatni ostaci te kule nalaze se i danas u blizini mosta na Krki. Između utvrda Tina i Lab, ponešto u drugom planu vidi se na Paganovoj karti još jedna kula. Nedefinirani bridovi crteža daju joj kružni oblik. Takova se kula nalazi i na Alberghettievu planu, označena je simbolom »R« i nosi legendu »Torre rotonda«. Prema tome Paganova karta čini se da vrlo vjerno donosi situaciju iz prve pol. XVI st. pa nam ne preostaje drugo nego da ovaj najstariji grafički prikaz Knina okvalificiramo veoma upotrebljivim.

Skica razvoja Kninske tvrđave

Kašteli Knin i Lab sjedišta su hrvatskoga bana odnosno vicebana u XV st., s tim što prvi stoluje u onome zvanom Tina, a drugi u onome zvanom Lab. Sudeći po tome što se ova dva kaštela u izvorima XV st. javljaju poimenice, svaki posebno, a i po tome što su na Paganovoj karti dani kao odvojene utvrde, valja zaključiti da u XV st. još nisu bili podignuti bedemi označeni simbolima »A« i »B« sa Alberghettieva plana. Gradnjom recinkta »B« dva su se odvojena kaštela našla unutar jednog zatvorenoga obrambenog sklopa. Stoga se ime Laba moglo početi gubiti od vremena kada je počelo »objedinjavanje razdvojenih kaštela u jedinstveni fortifikacijski sklop kakvoga nalazimo na planu Alberghettia iz 1688 .g. Na ovome je planu sačuvan i posljednji spomen njegova imena. Već na sljedećem planu Knina, koji je nastao neposredno nakon obnove tvrđave (g. 1711—1715), ne susrećemo ime Laba.²¹ Isti se prostor naziva na ovome planu imenom Korlat. Paganova karta i navedeni planovi Knina iz XVI i XVII st. predlažu nam kronologiju gradnje bedema na tvrđavi u razdoblju od trećeg decenija XVI st. do drugog decenija XVIII st. Početkom XVI st. na Spasu poviše Knina su dvije odvojene utvrde zvane Lab i Tina. U podnožju brda u blizini mosta na Krki je kula Gradac. Jedna kružna kula pojavljuje se na Spasu u prostoru između dviju utvrda. Godine 1688. nalazimo na Alberghettievu planu dva nova re-

²⁰ I. Petricioli, *op. cit.*, str. 529.

²¹ I ovaj drugi plan Knina objavila je B. Bezić, *op. cit.*, str. 145.

cinakta (A i B) koji s istočne strane zatvaraju gornji kompleks i to tako da gornji recinkt na neki način objedinjuje fortifikacijski sklop na Spasu, a donji ograđuje kninsko podgrađe. Od Laba je već u to doba sačuvana samo tlocrtna dispozicija perimetra i na njemu više nema onih kula koje vidimo na karti Pagana. Gornji recinkt na Spasu je svakako raniji od onoga koji zatvara kninsko podgrađe. Kada je nastao, teško je sa sigurnošću kazati. Možda je jedan njegov dio bio podignut već i u vrijeme kada je nastala karta Pagana. O tome je teško suditi na temelju Paganeve karte zato što ona prikazuje Knin gledan sa zapada, a ovaj je zid sa istočne strane brda. Donji recinkt koji ograđuje kninsko podgrađe nastao je svakako kasnije jer se naslanja na gornjega, ali svakako prije 1688, jer je te godine već ucrtan na planu Alberghettija. Da je nastao u vrijeme turske okupacije Knina svjedoči i jedan podatak kod Vinjalića.²² Na istom je planu Knina i prijedlog novih utvrđenja inž. Alberghettija koje je izradio prema naredenju generalnog providura za Dalmaciju i Albaniju G. Cornara. Prema tome projektu imao bi se podići novi bedem koji jednim dijelom ponavlja duktus donjeg recinkta i ima se dalje produžiti prema jugu. Na ovome se planu ne predlažu nikakve obnove gornjih dijelova tvrđave. Ovaj prijedlog međutim iz nepoznatih nam razloga nije realiziran, ali je zato došlo do rekonstrukcije gornjeg recinkta koji je dobio i svoj nastavak na južnim padinama brda Spas. U to su vrijeme izvršene i dogradnje unutar sklopa tvrđave koja je nakon rekonstrukcije definirana obnovljenim gornjim recinktom. Podignut je novi ulaz u Lab (Korlat) nad kojim je i danas natpis što svjedoči o njegovoj gradnji g. 1711. Čini se da je tek 1711. g. podignut zapadni perimetar koji povezuje dva stara kaštela jer nije ucrtan na planu iz 1688. g. Posljednjoj fazi gradnje na tvrđavi pripada i nutarnji zid koji se spušta niz strminu od ulaza u Lab, odnosno Korlat, prema istočnom recinktu »B«, jer i taj nije unesen na planu iz 1688. Ovako predočen razvoj kninske tvrđave dosta se razlikuje od onoga što ga predlaže S. Gunjača. Služeći se katastarskim planom iz 1889. Gunjača unosi razvojne faze tvrđave koje bilježi oznakama od I do III.²³ Prostor koji zauzima Lab on proglašuje trećom fazom gradnje iz vremena posljednje obnove (1711—1715), zaveden natpisom koji stoji nad novim ulazom u taj kaštel. Drugom fazom gradnje on vidi prostor na tvrđavi između dvaju kaštela koji je sa istočne strane zatvoren recinktom »B«, sa zapadne strane perimetrom što vezuje dva kaštela, a sa južne onim zidom što se od Laba spušta niz strminu do recinkta »B«. Ni ta konstatacija nije točna, jer su zapadni i južni zid ovog prostora nastali tek u posljednjoj fazi gradnje na tvrđavi.

Ubikacija kninske katedrale

Pored toga što su nam omogućili preciznu ubikaciju Laba, novoobjavljeni planovi Knina pomažu i rješenju jednog drugoga, veoma diskutabilnog problema u hrvatskoj arheologiji i historiografiji, a to je ubikacija polažaja kninske katedrale.

O položaju katedrale u Kninu bilo je dosta diskusija. Veliki je rad toj temi posvetio S. Gunjača; u njemu je donesen pregled starijih ubikacija pa nema potrebe da to na ovome mjestu ponavljam.²⁴ Raniji su

²² S. Gunjača, »O položaju kninske katedrale«, *Starohrvatska prosvjeta*, III ser. sv. 1, str. 41.

²³ S. Gunjača, *op. cit.*, str. 63.

²⁴ S. Gunjača, *op. cit.*, str. 38. i dalje.

autori smiještali katedralu u Biskupiju ili u Kapitul kod Knina. S. Gunjača je predložio novu ubikaciju i to u samome Kninu.²⁵ Kako Karaman nije prihvatio ovu, veoma lucidnu Gunjačinu ubikaciju, pitanje je i dalje ostalo na neki način otvoreno.²⁶ Novi planovi Knina o kojima je bilo riječi riješit će svih nas dilema oko toga da li je katedrala stajala u Kninu ili u njegovoj bližoj okolici.

Na planu Knina iz prve pol. XVIII st. ucrtan je jedan objekt koji je označen simbolom »VII« čija legenda glasi: »Duoma dedicato a S. Girolamo«. Dakle katedrala, kojoj još saznajemo i zaštitnika, sv. Jerolima, smještena je u samome Kninu, tj. u kninskome podgrađu unutar zadnjeg recinkta. Smještena je točno ispod bastiona Pisani kroz koji se danas ulazi u kninsku tvrđavu. U kninskom je podgrađu još u XVIII st., dakle, stajao objekat katedrale kojoj navedeni plan donosi preciznu poziciju.

Ovaj položaj u potpunosti odgovara onome što ga je u navedenom radu predložio S. Gunjača. On ubicira katedralu upravo na to mjesto služeći se jednom skicom što ju je načinio Zlatović prema snimku inž. Alessanija. Zlatovićeva skica nije doduše mogla rezultirati ovako preciznom pozicijom kakovu donosi naš plan, ali to i nije toliko bitno.²⁷

Nažalost, problem nije time u potpunosti riješen. Naime, na starijem planu Knina iz g. 1688. nema spomena katedrali ali se ipak pojavljuje sv. Jerolim kao titular jedne od dviju bivših džamija u Kninu. Sveti Jerolim je na tome planu titular glavne džamije kod Loredanovih vrata, a ne one druge koja se u XVIII st. spominje kao katedrala. Na tome mlađemu planu iz XVIII st. nije ucrtan objekat kod Loredanovih vrata jer je u međuvremenu najvjerojatnije bio srušen.

Katedrala se u razdoblju od oslobođenja Knina (1688.) pa do vremena kada su izvršene velike pregradnje na kninskoj tvrđavi (1711—1715) ne spominje niti jedan put. U istom se razdoblju crkva sv. Jerolima spominje više puta. Prvi put na planu Knina iz 1688. g. i to kao »Moschea maggiore hora chiesa di S. Girolamo e Clara«. ²⁸ Poslije se do 1711. g. spominje u mrtvačkim upisnicima Knina i to: In cimiterio S. Hieronimi, Ecclesia parohialis S. Hieronimi arcis Thine, Cimiterio ecclesie parohialis S. Hieronimi.²⁹ Iz predočenih navoda jasno se razabire da je u tom razdoblju crkva koja je posvećena sv. Jerolimu parohijalna crkva Knina. Nalazila se je kod Loredanovih vratiju kako je to nacrtano na planu iz 1688. g. Isti položaj indicira i citat iz mrtvačkih upisnika: »ecclesia parohialis S. Hieronimi arcis Thine«. Naime jednako tako jedan

²⁵ S. Gunjača, *op. cit.*, str. 79.

²⁶ Lj. Karaman, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 4, Zagreb 1955, str. 218.

²⁷ Na toj se skici spominje »Duomo nel Basso recinto«; S. Gunjača, *op. cit.*, str. 81, a položaj sasvim odgovara onome na planu Knina iz početka XVIII stoljeća na kome je legenda »Duomo dedicato a S. Girolamo«.

²⁸ 5. listopada 1688. g. providur konjice A. Zeno javlja senatu o radnjama i opravcima izvršenim na kninskim građevinama i bedemima. Među ostalim kaže: »... restaurata la gran moschea gia ridotta con le dovute solennità in chiesa cattolica...«. B. Desnica, *op. cit.*, str. 250. Iz ovog se navoda jasno razabire da je samo »velika« džamija preuređena u crkvu što se u potpunosti slaže s legendom na Alberghettijevu planu koji tu veliku džamiju, a sada (tada) crkvu sv. Jerolima i Klare, smješta kod Loredanovih vratiju. Druga džamija, ona smještena posred varoši, nije još preobražena u crkvu jer o tome nema vijesti niti u mletačkim izvještajima, niti na planu Alberghettija, gdje se ona jednostavno naziva »altra moschea«.

²⁹ V. Marun, »Bilježke kroz starinske izkopine u Kninskoj okolici od god. 1885—1890«, *Viestnik hrvatskog arheološkog društva*, Zagreb 1890, str. 67.

drugi citat iz istih upisnika određuje položaj Loredanovih vrata: »... corpus ejus extra portam Loridanam propre arcem civit. Thinae sepultum est«. Dakle i crkva sv. Jerolima i Loredanova vrata su poblizje objašnjeni sa arx Thinae. To sasvim odgovara planu iz 1688. g. gdje su i crkva i Loredanova vrata u dijelu Knina koji je najbliži kninskoj tvrđavi, i to njenom najsatrijem dijelu (castrum Tiniensi).

Sv. Jerolim spominje se kao titular drugog objekta, tj. druge bivše džamije tek od vremena kada je 1711—1715. g. izvršena pregradnja kninske tvrđave, kada objekat kod Loredanovih vrata više ne postoji jer ga nema ucrtana na planu koji je nastao u prvoj pol. XVIII st. To znači da je tek nakon rušenja bivše džamije kod Loredanovih vrata, koju u razdoblju od 1688. do 1711. g. poznajemo kao »Moschea maggiore hora chiesa di S. Girolamo e Clara« ili »ecclesia parohialis S. Hieronimi arcis Thinae«, bio porušen. Titular je tada preseljen u drugu bivšu džamiju i tek se sada po prvi put pojavljuje spomen katedrale (Duomo dedicato a S. Girolamo). U drugom deceniju XVIII st. katedrala se spominje još dva puta i to jednom u mrtvačkom zapisniku kao »in ecclesia episcopali extra urbem«, te u Zlatovićevoj skici prema snimku inž. Allesanija koju je objavio S. Gunjača — »sito vicino al Duomo nel Basso recinto«. ³⁰ Pošto se katedrala spominje u izvorima u momentu kada je džamija kod Loredanovih vrata već srušena, sigurno je da je ova druga džamija mogla biti nekad kninskom katedralom. Naime, sasvim je sigurno da je kninska katedrala, koju je sagradio biskup Nikola (1272—1274), bila kasnije pretvorena u tursku džamiju jer nam o tome svjedoči podatak sačuvan kod Fabijančića: »Il Francescao Rochas tosto che fu consecrato per la sedia di Knin tento egli pure visitare la sua cattedrale, già convertita in moschea«. ³¹ Zato se ova građevina ponovno spominje kao katedrala od momenta kada je bila ponovno prilagođena kršćanskome kultu.

Smatramo da je time riješen problem ubikacije kninske katedrale iz XIII st. Ostaje otvoreno pitanje njena titulara. Sv. Jerolim je zapravo titular druge bivše džamije, one kod Loredanovih vrata, a ne katedrale, Ostaje nadalje otvoreno i pitanje gdje se je nalazila crkva Bl. Djevice Marija koja se navodi kao sjedište hrvatskog biskupa do 1272. S. Gunjača je pretpostavio da bi to mogao biti onaj objekat kod Loredanovih vratiju. Sada kad znamo titulara kninske parohijalne crkve kod Loredanovih vratiju, a to je Sv. Jerolim, vidimo da ta ubikacija, odnosno identifikacija, ne stoji. Ne stoji tim više što se u kninskim mrtvačkim upisnicima ecclesia Beate Marie Virginis spominje 1716. g. kada je objekat kod Loredanovih vrata bio već najvjerojatnije srušen. Zato pitanje ubikacije prve kninske katedrale ostaje još otvorenim. Složiti ćemo se s Gunjačom da je taj objekat sigurno stajao u Kninu kao i kasnija katedrala, a ne u Biskupiji ili Kapitululu izvan Knina kako su to drugi autori predlagali.

³⁰ U svesku V. mrtvačkih upisnika u Kninu koji je nastao između 1712. i 1721. spominje se »Magdalena Rudelich sepulta est in ecclesia episcopali extra urbem«. Vidi V. Marun, *op. cit.*, str. 67.

³¹ Fabianich, *Storia dei frati minori*, Zara 1876, str. 353.